

Любов Лохвицька

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди
liuboval@bigmir.net

ОБҐРУНТУВАННЯ ПРИНЦИПУ БІЛАТЕРАЛЬНО-ЕМОТИВНОЇ ДОВІРИ У МОРАЛЬНОМУ ВИХОВАННІ ДОШКІЛЬНИКІВ

Стаття присвячена висвітленню сутнісного змісту психологічних основ принципу білатерально-емотивної довіри (БЕД) у контексті реалізації особистісно-деонтологічного підходу (ОДП) в моральному вихованні дітей дошкільного віку. Розкрито ідеологічні постулати зазначеного принципу, якими є вчення моральних психологів, що представляють американську наукову школу, та доробок українських дослідників. Запропоновано новітнє формулювання специфіки принципу білатерально-емотивної довіри (БЕД) у моральному вихованні дошкільників, що базується на визначенні кожного структурного компонента. Конкретизовано обґрунтування довіри, яку розглядаємо через призму морального розвитку особистості в різних наукових підходах: психосоціального, соціокультурного, гуманістичного. Визначаємо її багатоаспектність: як базове почуття у структурі особистості, як потребу, як ставлення, як основу позитивної Я-концепції; структуру та особливості становлення в період дошкільного дитинства. Здійснено аналіз своєрідності процесу розвитку довірливого ставлення як моральної потреби на етапі раннього дошкільного віку з опорою на сучасні дослідження американського науковця Д. Нарваез (D. Narvaez). Доведено раціональність наукового твердження про врахування «еволюційної ніші розвитку» (EDN – evolved developmental niche) в оптимізації процесу морального виховання дитини. Щодо поняття білатеральності, то воно розглядається як двосторонність у взаємодії між дитиною і дорослим (формула суб'єкт-суб'єктних взаємин). Розкрито місце емотивного (як емоційного) компонента у структурі принципу білатерально-емотивної довіри (БЕД). Як результат, запропоновано таке авторське тлумачення принципу білатерально-емотивної довіри: рівноцінне двостороннє емоційне ставлення обох сторін одна до одної, в основу якого закладено виконання норм моралі. Зроблено висновки про те, що побудова процесу морального виховання дошкільників з дотриманням принципу білатерально-емотивної довіри у межах особистісно-деонтологічного підходу забезпечить формування у дітей сукупності моральних уявлень, емоцій та почуттів як основ моральної поведінки.

***Ключові слова:** моральне виховання, моральний розвиток, особистість, дошкільний вік, принцип білатерально-емотивної довіри, особистісно-деонтологічний підхід.*

Вступ. Реалізація завдань морального виховання молодого покоління в українській державі набуває значної ваги в різних його аспектах: соціальному, освітньому та науковому. Специфіка морального виховання обумовлена віковими й індивідуальними особливостями зростаючої особистості, нормами суспільної моралі, принципами регулювання поведінки тощо. Зазначене зумовлює чутливість періоду дошкільного дитинства щодо розвитку емоцій і моральних почуттів, що сприяє формуванню у дітей моральних властивостей і якостей особистості, спонукає їх до засвоєння певних норм та правил, стимулює прояви відповідних мотивів і звичок поведінки. На цьому акцентується увага в основних державних документах, що регулюють дошкільну освіту сьогодення: Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні (2012 р.), Законі України «Про дошкільну освіту» (2001 р. з правками 2017 р.) та інших законодавчих і програмних документах [2; 6]. Чинні положення нормативної бази окреслюють процес морального виховання в контексті цілеспрямованого впливу дорослих на дітей, що має на меті засвоєння дошкільниками базису моральної культури, яке охоплює синтез знань про мораль, моральні почуття та мотиви і звички моральної поведінки. Результатом морального виховання через вплив навколишнього середовища й накопичення дитиною власного морального досвіду є її моральний розвиток. З огляду на ключовий момент взаємодії у моральному вихованні дітей, затребуваним для наукового осмислення є обґрунтування засадничих принципів його реалізації, з-поміж яких виокремлюємо принцип білатерально-емотивної довіри (БЕД).

Аналіз останніх досліджень. Ідеологічними постулатами наукової розробки та побудови теоретичної основи для практичної організації виховного процесу морального зростання дошкільників на засадах особистісно-деонтологічного підходу стали тези Т. Лікона, (Т. Lickona, 1983, 1991, США) та українського психолога – фундатора психології морального виховання особистості І. Бега (1991, 1992, 2008), які стверджували, що базисом морального виховання є прояв поваги до дітей. Зокрема, Т. Лікона (1983), визначивши повагу «двосторонньою вулицею», яка діє паралельним чином, схарактеризував такі головні принципи у моральному вихованні дітей: 1) мораль – повага (morality is respect); 2) моральний розвиток дітей проходить повільно і поетапно (kids develop morality slowly and in stages); 3) поважати дітей і вимагати поваги в обмін (respect kids and require respect in return); 4) навчати на прикладі (teach by example); 5) вчити, розповідаючи (teach by telling); 6) допомогти дітям вчитися мислити (help kids learn to think); 7) допомогти дітям брати реальні (у контексті висловленого – **моральні** за Л. Л.) обов'язки (help kids take on real responsibilities); 8) балансувати незалежність та контроль (balance independence and control); 9) любити дітей і допомагати розвивати в них позитивну самореалізацію (love kids and help them develop a positive self-concept); 10) сприяти моральному розвитку (foster moral development) [17].

Дієвим дороговказом для побудови психологічної концепції морального виховання дітей дошкільного віку є науковий доробок І. Бега, позиції якого імпонують, позаяк «... виховання як взаємодія є конструктивнішим за поняття виховання як вплив. Відповідно до розуміння виховання як співробітництва головна роль відводиться внутрішнім силам вихованця як особистості, як суб'єкта виховного процесу» [3, с. 427]. Саме тому психологічна канва морального виховання особистості в дошкільному віці сприяє тому, щоб зберегти і підтримати внутрішні сили вихованця, збагативши та розвинувши їх у сенсі моральної досконалості.

Отже, **метою статті** є теоретичне обґрунтування сутнісного змісту психологічних підвалин принципу білатерально-емотивної довіри (БЕД) у контексті реалізації особистісно-деонтологічного підходу (ОДП) в моральному вихованні дітей дошкільного віку; розробка авторського його тлумачення у плані визначення специфіки кожного структурного компонента на основі узагальнення сучасних здобутків зарубіжної та вітчизняної науки за векторним спрямуванням – моральна психологія.

Методи – *теоретичні*: аналіз та синтез джерел із досліджуваної проблеми, вивчення нормативно-правового законодавства в галузі освіти; систематизація та узагальнення теоретичних даних; теоретичне моделювання для обґрунтування та розроблення психологічної парадигми морального виховання дошкільників, зокрема виокремлення його засадничих принципів.

Виклад основного матеріалу. Обстоювання принципу білатерально-емотивної довіри (БЕД) у моральному вихованні дошкільників здійснюємо, спираючись на визначення його структурних компонентів. Трактуючи довіру як «моральну-психологічну категорію, якою характеризують ставлення індивіда до іншої особи і її дій, що ґрунтується на переконанні в чесності й сумлінності цієї особи і правильності її дій» [11, с. 110], білатеральний («бі – від лат. *bi* – два» і «латеральний – від лат. *lateralis* бічний» [14, с. 103; с. 405] як двосторонність, та емотивність як синонім до слова емоційний, вбачаємо за необхідне заглибитись у сутність кожного із цих феноменів.

Наше розуміння довіри як вихідного принципу й умови розвитку особистості в процесі морального виховання базується на позиціях психосоціальної теорії життєвого циклу людини Е. Еріксона, соціокультурної теорії К. Хорні та гуманістичної психології А. Маслоу, К. Роджерса [16]. Так, Е. Еріксон (1963) та К. Хорні ґрунтовно представили концепцію формування «базової довіри» та стадіальність розвитку довіри: від установлення емоційного контакту – до прихильності (за К. Хорні – прагнення) [15], а з віком до незалежності, ідентифікації та самовираження дитини. Значний науковий інтерес у контексті досліджуваної проблеми становить характеристика Е. Еріксоном перших трьох стадій, що припадають на

період дошкільного віку, де 1-ша триває від народження до одного року і закладає фундамент довіри у дитини до навколишнього світу; 2-га припадає на раннє дитинство (від року до трьох років) і формує незалежність дитини в ухваленні перших самостійних рішень, коли починають з'являтися перші контрольовані дії та почуття сумніву й сорому; 3-тя – дитинство (за Еріксоном – вік гри) – третій-п'ятий роки життя, коли відбувається зміцнення ініціативи дитини, процес ідентифікації, розвивається здатність до самовираження, а також почуття провини [16, с. 221-225].

Своєю чергою К. Роджерс зазначав, що постійний емоційний контакт дитини з батьками забезпечує емоційний комфорт і відчуття безпеки, вселяє впевненість у надійності дорослих та активізує процес формування емоційно-позитивного відгуку на близьке оточення, що, за нашим аналізом, варто розглядати як первісну міру у виникненні довірливого ставлення. Від ступеня надійності дорослого залежить формування у дитини довірливих взаємин як системної властивості, від розвитку якої залежать і способи її взаємодії зі світом [12, с. 234-238.]. Як К. Роджерс, так і А. Маслоу наголошували на необхідності саморозкриття особистості під час вияву довіри до інших, що стимулює розвиток самосвідомості та почуття «ми» [10] й окреслює, з нашої точки зору, білатеральність довірливого ставлення. У поглядах А. Маслоу важливою для методологічного обрамлення є позиція про наявність трьох аспектів довіри: до світу, до себе та до людей. Перший аспект – довіра до «буттєвих цінностей», яка стимулює самоактуалізацію і розглядається як базова установка особистості, що забезпечує процес «реалізації себе» на основі сповідування цінностей, прийнятих у соціумі (*моральних!* – за Л. Л.) [10, с. 110, с. 113-114].

Узагальнення фундаментальних досліджень вітчизняних науковців (І. Бех, Л. Божович, Л. Виготський, О. Кононко, М. Лісіна та ін.) дали підстави виділити основні позиції до розуміння розвитку довіри у дітей дошкільного віку як психологічного феномену [3; 4; 5; 8; 9]. Слід підкреслити, що вчені розглядають довіру як базове почуття у структурі особистості, яке виникає одним із перших. Як зазначав Л. Виготський, для дитини довірливе ставлення є перевіркою отриманого досвіду контактування з найближчими дорослими. Від нього буде залежати ступінь рівня прояву такої довіри [5, с. 269].

З точки зору Л. Божович, почуття довіри виникає з потреби в отриманні нових вражень, яка з'являється на етапі переходу від новонародженості до немовляти, і є базовою щодо інших соціогенних потреб [4, с. 192-202]. Вона спонукає особистість до діяльності, спрямовує її, якщо явища, від яких залежить розвиток значущих для неї подій, викликають зацікавлення на базі залучення емоційно-почуттєвої сфери і стають предметом зазначеного почуття. Надзвичайно актуальною є теза вченої про те, що завдяки первісному чуттєвому освоєнню, довіра як реальний стан сприяє виникненню глибокого задоволення собою і власними вчинками, а також задоволення від навколишньої дійсності та інших людей, перетворюючись у суб'єктивну моральність [там само, с. 386-389].

Схиляємося до наукової позиції, висловленої М. Лісіною про те, що довіра формується внаслідок потреби в іншій людині, у спілкуванні з нею, в її розумінні та підтримці. У такому контексті почуття довіри виступає найголовнішою умовою розвитку особистості та результатом її виховання. Як базове у структурі особистості, почуття довіри визначає самоцінність людини, стаючи фундаментальною основою формування позитивної Я-концепції [9]. Формується довіра на основі прихильності дитини насамперед до тієї людини, з якою вона проводить найбільше часу, при наявності інтенсивних взаємин дошкільника з дорослим. У низці експериментальних робіт зосереджена увага на особливостях і характерних рисах розвитку довіри у дітей дошкільного віку з погляду задоволення їхніх комунікативних потреб [там само, с. 108]. Вагомими для обґрунтування принципу білатерально-емотивної довіри є дослідження, в яких доведено, що на основі довірливого ставлення до близького дорослого у дитини формується позитивне самоставлення як складова Я-концепції [4].

Розглянутий арсенал наукових досліджень дає підстави визначити довіру як основу добровільності контакту й умову спілкування (чим вищий рівень вияву довіри під час спілкування, тим тісніший зв'язок у взаєминах між його учасниками), що передбачає таке ставлення, яке будується на взаємопроникненні взаємодіючих осіб у ціннісно-смыслову сферу і спонукає до децентрації та соціально-психологічної взаєморефлексії (К. Абульханова-Славська) [1]. У довірі вбачаються і такі психологічні ознаки, як умова досягнення певних результатів у ставленні один до одного та різновид установки-ставлення до світу і до себе [13]. Довіра – це і особливе почуття, що акумулює в собі цілу гаму емоційних проявів (як налаштованість на позитив, так і протилежних), які однаковою мірою важливі для осягнення внутрішнього світу особистості (її намірів та мотивів) і для розуміння поведінки й діяльності. А тому почуття довіри є повномірною основою позитивної Я-концепції особистості і визначає її цінність для світу, забезпечуючи процес самоактуалізації. Довіра є і моральним почуттям, оскільки відкриває шлях до морального становлення особистості [7].

У дослідженнях Т. Скрипкіної виокремлено трикомпонентну структуру довіри: когнітивний, емоційний і поведінковий складники. Когнітивний компонент містить знання про об'єкт довіри, припущення про можливі небезпеки та прогнозування наслідків. Емоційний компонент передбачає емоційну оцінку безпечності значущого об'єкта взаємин, емоційну оцінку безпечності ситуації контактування з об'єктом, оцінку власних можливостей та наслідків взаємодії для суб'єкта (самооцінку). Поведінковий компонент визначає напрям та стратегію подальшої поведінки. У процесі створення довірливих взаємин розкриваються формально-динамічні характеристики довіри, виділені Т. Скрипкіною: міра довіри (рівень саморозкриття особистості), вибірковість довіри (суб'єктивна значущість об'єктів довіри) і парціальність довіри (міра свободи в наданні інформації або при ухваленні рішень у різних видах діяльності). Вчена поділяє постулат, висловлений Л. Виготським, про те, що міра довіри як до себе, так і до світу визначається попереднім досвідом, який об'єднує як успіхи, так і невдачі, враховуючи які, особистість здатна зробити свій вибір, у тому числі й *моральний* (виділене Л. Л.) [13, с. 86].

Поділяємо позицію, висловлену українським психологом О. Кононко про те, що найважливішим новоутворенням переддошкільного дитинства є виникнення в дітей емоційної прихильності, без якої неможливі ані процес виховання, ані процес особистісного розвитку [8, с. 56]. Розвинене довірливе ставлення формує у дитини чуйність, доброту, турботливість, відповідальність, а недовірливе – відчуження, скритність, брутальність. Таким чином, довіра виступає своєрідною формою емоційної комунікації, що забезпечує обізнаність із моральними нормами та розвитком потреби у їх дотриманні. У період дошкільного дитинства на основі врахування нового змісту потреби дитини у взаєминах з дорослими (зокрема, у спілкуванні) вирізняють такі ступені довіри: потреба в доброзичливій увазі (перше півріччя першого року життя), потреба у співпраці (до 3-х років), потреба у шанобливому ставленні (до 5-ти років), потреба у взаєморозумінні та співпереживанні (старший дошкільний вік – і до 7 років) [9, с. 108].

Підтвердження позицій методологічного обґрунтування принципу білатерально-емотивної довіри (БЕД) знаходимо у сучасних дослідженнях, проведених американською психологічною школою моралі. Особливий вплив на авторське бачення цього питання мали останні публікації Д. Нарваез (D. Narvaez, 2015, 2017) [18; 19], яка є професором психології в Університеті Нотр-Дам в США (the University of Notre Dame, USA). Вона очолює лабораторію моральної психології цього закладу (Moral Psychology Lab), входить до складу Американської асоціації психологів (American Psychological Association), є шеф-редактором «Журналу морального виховання/освіти» (Journal of Moral Education), а також здійснює консультування у рубриці «Моральні замальовки» (Moral Landscapes) на сторінках блогу «Психологія сьогодні» (Psychology Today). Проведені останнім часом дослідження Д. Нарваез розкривають феномен так званої «еволюційної ніші розвитку» (EDN – evolved developmental niche) – це базовий рівень, необхідний для того, щоб сприяти «оптимальному здоров'ю людей, їхньому

благополуччю і становленню моралі співчуття» [19, с. 81]. Ця «ніша» об'єднує в собі такі компоненти: «ранній доторк до дитини; чуйність до її потреб і позитивна підтримка; ігрове спілкування з дорослими та дітьми» [там само]. Така триєдина система регулювання (три зазначені вище компоненти) постулюється як центральне місце у моральному вихованні дітей, що чинить безпосередній вплив на ранній моральний розвиток. Зазначені компоненти «еволюційної ніші розвитку» дали змогу спроектувати інноваційне формулювання вихідних положень принципу білатерально-емотивної довіри у моральному вихованні дошкільників.

Враховуючи концепт «еволюційної ніші розвитку» (EDN – evolved developmental niche) Д. Нарваез, зауважмо, що нею запропоновано універсальне підґрунтя морального виховання дітей у складі як біологічних, так і соціальних засад розвитку особистості. Дійсно, довіра виникає лише на тлі емоційного контактування з малюком, коли він відчуває піклування про себе, що забезпечує його благополуччя і сприяє подальшому моральному розвитку [18; 19]. Описуючи розвиток індивідуальної моралі, Д. Нарваез спирається на теорію еволюційних систем і зазначає, що біологічна мораль належить до нейробіологічної основи, а соціальна мораль – до кооперативної (від лат. cooperation – співробітництво [14, с. 382], яка розвивається з EDN. Розвиток може стимулюватися лише інтенсивним доглядом, що відповідає моральним потребам дитини. Внаслідок цього виховання неможливе без двосторонньої довіри і чуйного ставлення, що фасилітуватиме позитивні зрушення в особистісному розвитку, сприятиме становленню автономії і контактуванню з ширшим оточенням.

Зазначена ідея Д. Нарваез базується на врахуванні особливостей «еволюційної ніші розвитку» (EDN), що сприяє оптимізації процесу морального виховання дитини, який потребує супроводу з боку дорослих задля досягнення особистісного морального прогресу. EDN забезпечує розвиток органічної моральності через реляційний зв'язок з найближчим оточенням шляхом отримання підтримки та включення в ігрову взаємодію.

Визначаючи сутність принципу білатерально-емотивної довіри, необхідно зупинитися на з'ясуванні ролі і місця в ньому емоційного складника. Американський дослідник Я. Панксеп (Panksepp, 1998), вивчаючи емоції, зауважував, що вони розвиваються як «психологічні поведінкові потенціали», функції яких формуються досвідом, а також людьми, зокрема доглядальниками [20]. Емоції створюють систему «прикріплення» дитини та доглядача (білатеральність) і забезпечують механізм, за допомогою якого обидві сторони спільно контактують на емоційному та поведінковому рівнях. До цього додамо: емоції виступають внутрішнім і зовнішнім регуляторами стосунків у розвитку довіри. Відповідно, це призводить до вияву прихильності, накопичення позитивного морального досвіду, розвитку взаємної чуйності та турботливості. Коли діти виховуються за формулою суб'єкт-суб'єктності (білатеральна основа), то «практикуються в тому, якими вони стають», у них розвивається глибоке почуття взаємності з іншими, що сприяє моральному функціонуванню. З цим твердженням резонує думка Д. Нарваез про те, що в такій практиці дитина «відпрацьовує співчуття, співпереживання, інтерсуб'єктивність, взаємність... та шанобливе ставлення до іншого» [19, с. 178].

Особливостями психологічного розвитку особистості в дошкільному віці є прагнення «поєднуватися з іншими», що зумовлено становленням емоційно-пізнавальної сфери. Якщо спрацьовує алгоритм: необхідність-відповідь-наслідки, де необхідністю є потреба в іншому, відповіддю – емоційна реакція, а наслідком – розвиток довіри, то з досягнутого рівня почуття довіри до себе і довколишніх розпочинається перехід на інший. При втраті такої довіри, коли траєкторія розвитку дитини переорієнтовується, оскільки діти циклоїдні в емотивності, формування емпатійності (співчуття та співпереживання як індикаторів емоційного компонента моральної самосвідомості особистості) буде ускладненим. Отже, довіра як вид морального ставлення ґрунтується на впевненості дитини у надійності та відкритості партнера власних взаємин, забезпечуючи при цьому виникнення та існування первинної соціально-психологічної спільності.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Ця теоретична розвідка показує, що принцип білатерально-емотивної довіри забезпечує формування у дітей сукупності моральних уявлень, емоцій та почуттів, основ моральної поведінки, що пов'язано з очікуваннями позитивного ціннісного ставлення з боку Іншого (суб'єкта взаємин); відкритість до встановлення контактів з партнером, щирість, готовність до обміну інформацією та спільних дій морального спрямування. Авторське бачення сутності принципу білатерально-емотивної довіри у моральному вихованні дошкільників передбачає рівноцінне двостороннє емоційне ставлення взаємодіючих суб'єктів, в основу якого покладено дотримання норм моралі. Взірцем таких норм для дитини є дорослі (батьки і вихователі), а дитина, довіряючи їм, наслідує, моделює, імпровізує і врешті приймає і присвоює моральні норми, роблячи їх ядром Я-концепції.

Перспективним напрямом подальшого дослідження є обґрунтування засобів когнітивно-почуттєвої підтримки та форм ціннісно-регулятивної інтеракції у рамках особистісно-деонтологічного підходу до морального виховання дітей.

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 301 с.
2. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція) / наук. кер. А. М. Богуш ; авт. кол.: Богуш А. М., Бельська Г. В., Богиніч О. Л. та ін. – К., 2012. – Спецвип. журн. «Вихователь-методист дошкільного закладу». – 30 с.
3. Бех І. Д. Виховання особистості / Іван Дмитрович Бех. – К. : Либідь, 2008. – 848 с.
4. Божович Л. И. Личность и её формирование в детском возрасте / Лидия Ильинична Божович. – СПб. : Питер, 2008. – 400 с.
5. Выготский Л. С. Младенческий возраст / Л. С. Выготский // Собр. соч.: в 6 т. – М., 1984 – Т. 4. – С. 269-317.
6. Закон України «Про дошкільну освіту» із змінами внесеними згідно із Законом Україна «Про освіту» № 2145-VIII від 05.09.2017, ВВР, 2017, № 38-39, ст. 380 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2628-14>. Загол. з екрана. – Мова укр. (дата звернення 30.09.2017 р.).
7. Зинченко В. П. Психология доверия / В. П. Зинченко. – 2-е изд. – Самара : СИОКПП, 2001. – 104 с.
8. Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві) / О. Л. Кононко. – К. : Освіта, 1998. – 255 с.
9. Лисина М. И. Общение, личность и психика ребенка / Майя Ивановна Лисина ; под ред. А. Г. Рузской. – М. : Издательство «Институт практической психологии», Воронеж ; НПО «МОДЭК», 1997. – 383 с.
10. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу ; [пер. с англ. Т. Тутман, Н. Мухина]. – 3-е изд. – Санкт-Петербург, 2007. – 352 с.
11. Психологічна енциклопедія / [авт.-упоряд. Степанов О. М.]. – К. : Академвидав, 2006. – 424 с.
12. Роджерс К. Р. Эмпатия / К. Р. Роджерс // Психология эмоций : тексты. – М., 1984. – С. 234-238.
13. Скрипкина Т. П. Психология доверия / Т. П. Скрипкина. – М. : Издательский центр «Академия», 2000. – 264 с.
14. Сучасний словник іномовних слів: Близько 20 тис. слів і словосполучень / уклад.: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – К. : Довіра, 2006. – 789 с.
15. Хорни К. Новые пути в психоанализе / К. Хорни ; [пер. с англ. А. Боковикова]. – М. : Академический Проект, 2007. – 239 с.
16. Хьелл Л. Теории личности / Хьелл Ларри А., Зиглер Дэниел Дж. – СПб. : Питер, 2004. – 607 с. : ил. – (Серия «Мастера психологии»).
17. Lickona T. Raising good children / Thomas Lickona. – New York : Bantam Books, 1983. – 464 p.
18. Narvaez D. The co-construction of virtue: Epigenetics, neurobiology and development / Darcia Narvaez // Snow NE Cultivating Virtue. – Oxford University Press, New York, 2015. – P. 251-277.
19. Narvaez D. Evolution, childrearing and compassionate morality / Darcia Narvaez // Compassion: Conceptualisations, Research and Use in Psychotherapy / ed. Paul Gilbert. – London : Routledge, 2017. – P. 78-186.
20. Panksepp J. Affective neuroscience: The foundations of human and animal emotions / Jaak Panksepp. – New York : Oxford University Press, 1998. – 480 p.

REFERENCES

1. Abul'hanova-Slavskaja, K. A. (1991). *Strategija zhizni* [Strategy of life]. Moskva : Mysl' (rus).
2. Bazovyj komponent doshkil'noyi osvity` (nova redakciya) [The basic component of preschool education] (2012). [nauk. ker. A. M. Bogush ; avt. kol.: Bogush A. M., Byelyen'ka G. V., Boginich O. L. ta in.]. Ky`yiv. *Specz vy`p. zhurn. «Vy`xovatel'-metody`st doshkil'noho zakladu»* [Educator-methodist of a preschool institution] (ukr).

3. Bekh, I. D. (2008). Vy`xovannya osoby`stosti [Upbringing of personality]. Ky`yiv : Ly`bid` (ukr).
4. Bozhovich, L. I. (2008). Lichnost' i ejo formirovanie v detskom vozraste [Personality and her formation in childhood]. SPb : Piter (rus).
5. Vygotskij, L. S. (1984). Mladencheskij vozrast [Infant age]. Sobr. soch.: v 6 t. Moskva. 4, 269-317 (rus).
6. Zakon Ukrayiny` «Pro doshkil`nu osvitu» [The Law of Ukraine “On Pre-school Education”] iz zminamy` vneseNy`my` zgidno iz Zakonom Ukrayina «Pro osvitu» # 2145-VIII vid 05.09.2017, VVR, 2017, 38-39, st. 380 [Elektronny`j resurs]. Rezhy`m dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2628-14>. Zagol. z ekrana. Mova ukr. (data zvernennya 30.09.2017 r.) (ukr).
7. Zinchenko, V. P. (2001). Psihologija doverija [Psychology of trust]. 2-e izd. Samara: SIOKPP (rus).
8. Kononko, O. L. (1998). Social`no-emocijny`j rozvy`tok osoby`stosti (v doshkil`nomu dy`ty`nstvi) [Socio-emotional development of the personality (in preschool childhood)]. Ky`yiv : Osvita (ukr).
9. Lisina, M. I. (1997). Obshhenie, lichnost' i psihika rebenka [Communication, personality and psyche of the child] [pod red. A. G. Ruzskoj]. Moskva : Izdatel'stvo «Institut prakticheskoy psihologii», Voronezh : NPO «MODJeK» (rus).
10. Maslou, A. (2007). Motivacija i lichnost' [Motivation and Personality] [per. s angl. T. Tutman, N. Muhina]. 3-e izd. Sankt-Peterburg (rus).
11. Psy`xologichna ency`klopediya [Psychological Encyclopedia] (2006). [avt.-uporyad. Stepanov O. M.]. Ky`yiv: Akademvy`dav (ukr).
12. Rodzhers, K. R. (1984). Jempatija [Empathy]. In *Psihologija emocij: teksty* [Psychology of emotions: texts]. Moskva. 234–238 (rus).
13. Skripkina, T. P. (2000). Psihologija doverija [Psychology of trust]. Moskva : Izdatel'skij centr «Akademija» (rus).
14. Suchasny`j slovny`k inshomovny`x sliv [Modern Dictionary of Foreign Languages] (2006). [Bly`z`ko 20 ty`s. sliv i slovospoluchen`]. Uklad.: O. I. Skopnenko, T. V. Cy`mbalyuk. Ky`yiv : Dovira (ukr).
15. Horni, K. (2007). Novye puti v psihoanalize [New paths in psychoanalysis] [per. s angl. A. Bokovikova]. Moskva : Akademicheskij Proekt (rus).
16. H`ell, L., Zigler, D. (2004). Teorii lichnosti [Theories of personality]. SPb : Piter (Serija «Mastera psihologii») (rus).
17. Lickona, T. (1983). Raising good children. New York: Bantam Books.
18. Narvaez, D. (2015). The co-construction of virtue: Epigenetics, neurobiology and development. In: *Snow NE (ed) Cultivating Virtue*. Oxford University Press, New York, 251-277.
19. Narvaez, D. (2017). Evolution, childrearing and compassionate morality. In Paul Gilbert (Ed.), *Compassion: Conceptualisations, Research and Use in Psychotherapy*. London: Routledge, 78-186.
20. Panksepp, J. (1998). Affective neuroscience: The foundations of human and animal emotions. New York : Oxford University Press.

Liubov Lohvytska

SUBSTANTIATION OF THE BILATERAL AND EMOTIONAL CONFIDENCE PRINCIPLE IN PRESCHOOLERS' MORAL EDUCATION

The article is devoted to the coverage of the substantive content of the psychological foundations of the bilateral and emotional confidence (BEC) principle in the context of the personality-deontological approach (PDA) implementation in the preschool children's moral education. The ideological postulates of the principle being mentioned, which are the studies of moral psychologists representing the American scientific school, and the work of Ukrainian researchers are outlined. An innovative definition of the principle of the bilateral and emotional confidence (BEC) specificity in the preschoolers' moral education is offered. It is based on the definition of each structural component. Substantiation of confidence is concretized, which we consider through the prism of personality's moral development according to different scientific approaches: psychosocial, socio-cultural, humanistic, is specified in the article. We define its multidimensionality: as the basic feeling in the structure of the individual, as the necessity, as an attitude, as the basis of the positive I-conception, the structure and peculiarities of formation in the period of pre-schooling. The analysis of the process of development peculiarity of a trusting attitude as a moral need at the stage of early preschool age, based on modern research by American scientist D. Narvaez, has been analyzed. The reasonableness of the scientific statement concerning the «evolved developmental niche» (EDN) in optimizing the process of child's moral education has been proved. Concerning the notion of bilateralism, we consider it as a two-way interaction between a child and an adult (the formula is of the subject-subjective relations). The place of emotional (as emotional) component in the structure of the bilateral and emotional confidence (BEC) principle is revealed. As a result, the following author's interpretation of the bilateral and emotional confidence principle is suggested: an equal two-way emotional attitude of both sides to each other, based on the moral standards implementation. It is concluded that the construction of the process of preschool children's moral education with observance of the principle of bilateral and emotional confidence within the limits of the personal-

deontological approach will provide the children's formation the combination of moral conception, emotional temper and senses as well as moral behavior foundation among children.

Keywords: *moral upbringing, moral development, personality, preschool age, the principle of bilateral and emotional confidence, personal-deontological approach.*